

УЧИТЕЛЬСЬКІ СОЮЗИ В УКРАЇНІ В 1905 Р.: ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ З ВЛАДОЮ

Охарактеризовані програмні засади діяльності та функціонування організацій Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти в Україні в легальний період його існування в 1905 р.

Ключові слова: Всеросійський союз учителів та діячів народної освіти, місцеві осередки, професійно-політична організація, вчительські з'їзди.

Охарактеризированы программные принципы деятельности и функционирования организаций Всероссийского союза учителей и деятелей народного образования в Украине в легальный период его существования в 1905 г.

Ключевые слова: Всероссийский союз учителей и деятелей народного образования, местные ячейки, профессионально-политическая организация, учительские съезды.

The programme fundamentals and functioning of The All-Russian Teacher and Popular Schooling Union in Ukraine during the legal period of its activity in 1905 are analyzed.

Key words: The All-Russian Teacher and Popular Schooling Union, local centres, professionally-political organization, Teacher's Conferences.

Революція 1905–1907 рр. пробудила громадську активність багатьох категорій населення. Особливістю цього періоду стало виникнення безпартійних професійно-політичних організацій, які у своїй діяльності мали на меті поліпшення професійного становища їх членів за допомогою зміни існуючого самодержавного ладу завдяки скликанню Установчих зборів (чи іншої представницької установи) на основі загального, прямого, таємного та рівного виборчого права. До таких організацій належав Всеросійський союз учителів та діячів народної освіти (ВСВДНО), що проводив активну діяльність, зокрема й в українських губерніях, у 1905–1908 рр. Отже, особливу громадську активність виявляли народні вчителі, які мали більші можливості впливу на свідомість народних мас порівняно з представниками інших інтелігентних професій. Окрім того, не слід забувати, що педагогічна інтелігенція була наймасовішою групою інтелектуальної еліти — її третьою частиною [5, с. 65].

Історіографічно означене питання є малодослідженим. Окремі відомості про діяльність Всеросійського союзу вчителів та діячів середньої школи містяться в статті Н. Череваніна, присвяченій рухові серед інтелігенції на початку ХХ ст. і виданій ще в 1910 р. [6, с. 178–179].

Серед праць сучасних українських істориків слід відзначити дослідження В. Й. Борисенка та Г. А. Непорожньої, в якому охарактеризовано з'їзди Всеросійського союзу та діяльності його окремих представників [1]. Взаємодію Союзу вчителів та Всеросійського селянського союзу на місцевому рівні розглянув В. О. Магась [2]. Сучасні російські дослідження надають детальну характеристику центральних органів ВСВДНО [4, с. 679–690].

Водночас, проблеми, пов'язані з діяльністю союзів учителів в Україні, все ще малодосліджені, оскільки означені автори зосереджували увагу переважно на діяльності центральних органів Учительського союзу.

Мета — дослідити діяльність, яка проводилася союзами вчителів в українських губерніях Російської імперії в 1905 р. Для цього було виконано такі завдання: розглянуто діяльність осередків Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти в Україні; охарактеризовано програмні положення Союзу, проаналізовано особливості його взаємодії з владою.

Учительський союз створено 12 березня 1905 р. на зібранні 256 вчителів та діячів народної освіти в Санкт-Петербурзі, де підписано документ з поданими пропозиціями змін в освіті та державному устрої [27, с. 2–3].

Основні програмні вимоги ВСВДНО затверджено в м. Санкт-Петербург на з'їзді делегатів місцевих груп союзу з усієї Російської імперії 7–10 червня 1905 р. У прийнятому на з'їзді статуті, зокрема, зазначалося, що Союз є організацією професійною і політичною; обстоювалася ідея політичних свобод (слова, друку, організацій тощо) та передавання влади народу завдяки скликанню Установчих зборів на основі загального і рівного виборчого права з прямим і таємним поданням голосів, незалежно від статі та національності. У сфері освіти передбачалася докорінна її реорганізація на засадах свободи, демократизації та децентралізації. Планувалося також упровадження наступності в освіті, загального, безплатного й обов'язкового початкового навчання та безплатної середньої та вищої освіти, вилучення Закону Божого з переліку обов'язкових предметів викладання, встановлення загальноосвітнього характеру школи з вільним викладанням, запровадження свободи викладання рідною мовою населення в усіх типах шкіл, передавання завідування справою народної освіти органам місцевого самоврядування, обраним на демократичних засадах. Для реалізації означених завдань члени Союзу вдавалися до тактики відкритої та вільної критики сучасного йому шкільного ладу й урядової політики у сфері народної освіти. Крім того, схвалювалися колективні протести вчителів проти дій адміністрації, що могли завдати шкоди шкільній справі. Устав

Союзу передбачав колективне розроблення питань народної освіти; сприяння задоволенню духовних потреб учнів; організацію доступної юридичної допомоги учням та взаємного страхування на випадок втрати місця роботи внаслідок політичної та громадської діяльності з долученням громадських установ до матеріальної участі в касах взаємного страхування; захист окремих членів союзу, вчителів та учнів від свавілля керівників завдяки колективним протестам; долучення суспільства й органів самоврядування до захисту вчителів та учнів від свавілля адміністрації й до матеріальної підтримки осіб, котрі постраждали за політичну і громадську активність; організацію товариського суду честі; поширення політичних ідей Учительського союзу серед населення; спільну політичну діяльність з іншими професійними спілками й організаціями в досягненні спільних цілей. Членами союзу могли бути вчителі й учні нижчих і середніх навчальних закладів та інші діячі народної освіти, що прийняли статут організації. Місцеві групи утворювали повітові і міські, губернські, обласні відділення Союзу й особливі відділи (національні, партійні, територіальні, професійні). Для національних областей (Польщі, Кавказу, України, Литви тощо) існувала можливість організації обласних з'їздів та створення постійних обласних бюро. Центральними органами управління ВСВДНО було визнано з'їзд та Центральне Бюро [23, с. 1].

Ідеї Вчительського союзу мали вплив на легально існуючі й офіційно дозволені педагогічні товариства взаємної допомоги, статутні положення яких обмежували їхні функції здебільшого матеріальною допомогою [16, с. 213; 19, с. 5]. Так, на засіданні Київського педагогічного товариства взаємної допомоги 5 травня 1905 р. було обговорено та затверджено проект статуту Вчительського союзу (за винятком політичної складової) [19, с. 15]. На засіданні 14 жовтня 1905 р. підтримано страйкову боротьбу учнів та доцільність закриття навчальних закладів до скасування військової охорони в місті. Висувалася вимога звільнення заарештованих. На тому ж засіданні товариство долучилося до підготовки загального страйку чиновників та вчителів. Члени товариства зацікавилися також політичними питаннями і на засіданні 13 листопада 1905 р. й у телеграмі до Прибалтійського з'їзду вчителів підтримали вимогу загального, прямого, рівного та таємного голосування. Діяльність товариства стала суспільно відомою, оскільки звіти про його засідання публікували такі місцеві періодичні видання, як «Киевские отклики», «Киевский вестник», «Киевская газета» та «Киевское слово». У січні 1906 р. київський генерал-губернатор прийняв рішення щодо закриття товариства у зв'язку з його антиурядовою та небезпечною діяльністю [19, с. 1].

У Звенигородському повіті Київської губернії існувала група із 62 осіб. Представники місцевого осередку поширювали ідеї Установчих зборів та викладання в школі українською мовою [9, с. 22].

У Волинській губернії поширення ідей Вчительського союзу було розпочато ще у квітні 1905 р. центральними органами Союзу. Зокрема, звернення від імені «Бюро Союзу народних учителів» із закликом приєднатися до Вчительського союзу розсилалися до Острозької та Заславської повітових управ [18, с. 1–2]. У вересні 1905 р. Статут Всеросійського союзу учителів та діячів народної освіти розсилали міським головам, зокрема м. Луцьк та м. Володимир-Волинський [18, с. 7–9].

До Житомирського повіту Волинської губернії перші відомості про Вчительський союз почали надходити після Маніфесту 17 жовтня 1905 р., коли в місцевій періодиці (газеті «Волинь» та інших виданнях) почали друкувати статті про Всеросійський союз учителів та діячів народної освіти. У зв'язку із цим серед учителів повіту виникла думка об'єднатися навколо двокласних училищ, обговорити свої потреби й обрати уповноважених, котрі мали 21 листопада 1905 р. зібратися в Житомирі та прийняти спільну постанову для передання керівництву. Така активність схвилювала останнє, і ще в першій половині листопада 1905 р. серед учителів поширили повідомлення про заборону будь-яких з'їздів та союзів до прийняття урядом спеціального законодавства, після чого активність учителів зменшилася, а з'їзд так і не відбувся [21, с. 157].

Група Вчительського союзу виникла й у м. Рівне Волинської губернії [9, с. 22]. 20 листопада 1905 р. в с. Городок Рівненського повіту в будинку барона Штейнгеля відбувся з'їзд народних учителів, у якому взяло участь 35 осіб. Було обговорено й вирішено питання про організацію відділення ВСВДНО в Рівненському повіті. При цьому делегатом на планований з'їзд Союзу обрано вчителя російської мови Красіна [18, с. 11]. Було також обрано Бюро Рівненського відділення ВСВДНО, котрому доручили звернутися до всіх учителів повіту із закликом долучитися до групи Союзу, про що й вишло друком звернення, де, зокрема, містилося запрошення на другий з'їзд учителів Рівненського й інших повітів, що мав відбутися 21 грудня 1905 р. в с. Городок [24, с. 1]. Ще один з'їзд учителів, згідно з даними жандармських органів, мав відбутися 22 січня 1906 р. в тому ж місці [18, с. 11].

На Поділлі здійснювалася організація Союзу Подільських учителів. Зокрема, в грудні 1905 р. поштою розсилали звернення про необхідність створення означеної спілки вчителі Вовковинецького народного училища (Летичівський повіт) О. А. Ставбун [11, с. 3], а також Юзвинської народної школи (Вінницький повіт) Є. Г. Максимчук. У ньому містився такий заклик: «Народ має бути

повністю звільнений від кошмару самодержавства, від любові до царя, що шкодить любові до людства» [12, с. 3]. Таким чином, ініціативна група з поширення ідей Союзу в Подільській губернії не обмежувалася лише професійними вимогами, а надавала важливого значення політичній складовій.

У Харківській губернії Центральне Бюро ВСВДНО планувало поширити власні ідеї за допомогою існуючого в межах Харківського університету історико-філологічного товариства. До його педагогічного відділу впродовж березня-вересня 1905 р. надходили матеріали щодо створення та червневого з'їзду Вчительського союзу, а також містилося прохання ознайомити з ними вчителів і діячів народної освіти, створити при товаристві спеціальну комісію в справах Союзу, підтримувати постійний контакт із центральними органами ВСВДНО [27, с. 1; 28, с. 2].

Активну участь у створенні осередків Всеросійського селянського союзу взяли діячі ВСВДНО в Харківській губернії. Наприклад, учитель с. Козіївка Богодухівського повіту Харківської губернії С. І. Луговий, котрий головував на з'їзді вчителів сільських шкіл Богодухівського повіту, на якому було вирішено приєднатися до Всеросійського союзу вчителів, був одночасно керівником Козіївської селянської спілки [14, с. 101; 15, с. 1].

У Валківському повіті Харківської губернії поширенням ідей Селянського союзу в другій половині 1905 р. керував член ВСВДНО вчитель с. Гряково М. Є. Антропов. Після свого усунення від учительської діяльності він агітував селян до невизнання означеного розпорядження губернського начальства. Після цього М. Є. Антропова було виселено за межі Харківської губернії в сусідню Полтавську, звідки продовжував агітацію в с. Гряково. Як наслідок, йому заборонили проживання і в Полавській губернії [7, с. 50–50].

На Полтавщині на початку листопада 1905 р. серед учителів початкових шкіл таємно поширювалися звернення Всеросійського союзу вчителів. 14 листопада 1905 р. в Кобеляцькому повіті в приміщенні місцевої земської управи вчителі початкових шкіл одногослодно затвердили статут ВСВДНО. У Кременчуцькому повіті з'їзд учителів початкових шкіл обрав організаційне бюро службовців земських установ Полтавської губернії [22, с. 147].

На Чернігівщині в с. Покошичі Кролевецького повіту представники місцевого осередку Всеросійського селянського союзу здійснювали створення організацій ВСВДНО. Так, учитель с. Іваньківка М. Г. Кічко отримав з Покошич літографований статут ВСВДНО та рукописне звернення від імені «Групи вчителів та вчительок Кролевецького повіту, що приєдналися до Союзу», із закликом долучитися до Союзу вчителів, оскільки це право надано Маніфестом

17 жовтня 1905 р. Пізніше М. Г. Кічко відвідував засідання комітету Селянського союзу в Покошичах та влаштував у с. Іваньківка читання для місцевих селян [25, с. 396–399]

Активно діяли організації ВСВДНО в Катеринославській губернії. Зокрема, вчитель П. С. Дийнега розсилав поштою звернення від Катеринославської групи Вчительського союзу із закликом бойкотувати вільні вчительські місця [13, с. 5]. Бойкот і страйк вважали головним методом боротьби за свої права і в Олександрівському повіті, де до місцевої групи входило 56 осіб. Крім того, група взяла активну участь в організації місцевого відділення Селянського союзу 17 жовтня 1905 р [9, с. 22].

Учительський союз у Бахмутському повіті Катеринославської губернії наприкінці 1905 р. очолював місцевий учитель Д. М. Коліно. Під його керівництвом видавався журнал «Голос учителя» [20, с. 35]. Зрештою, 22 січня 1906 р. його було заарештовано в с. Шаховка Бахмутського повіту за пропаганду серед селян [20, с. 4]. Існувало повітове відділення Вчительського союзу і в Маріупольському повіті на Катеринославщині. Було проведено також учительський з'їзд [26, с. 4].

Підтримати робітників та їх боротьбу 13 грудня 1905 р. на загальних зборах погодилося Миколаївське відділення Всеросійського союзу учителів (Херсонська губернія). Було прийнято рішення приєднатися до загального політичного страйку, долучити до нього інших учителів та відновити навчання лише після завершення страйку та згідно з постановою місцевого комітету об'єднаних соціал-демократичних організацій і ради робітничих депутатів [8, с. 23]. Отже, під час найбільшого піднесення революції вчительські союзи окремих промислових центрів солідаризувалися з робітниками та співпрацювали з ними.

У Таврійській губернії група Вчительського союзу, до якої входило 26 осіб, з травня 1905 р. існувала в Ялті. Поширенню ідей союзу в регіоні допоміг учительський з'їзд, скликаний земським правлінням, що схвально поставилося до самоорганізації вчительства, адже група не здійснювала політичної агітації [26, с. 22].

Наприкінці 1905 — на початку 1906 рр. проти діячів ВСВДНО в усій Російській імперії уряд розпочав репресивну діяльність, зокрема арешти та звільнення. В Україні найбільше постраждали вчителі південних губерній. Так, у Катеринославській губернії було заарештовано 167 та звільнено двох членів Учительського союзу, в Херсонській губернії — 16 учителів, а в Таврійській — одного і двох звільнено. На Лівобережжі постраждали вчителі Полтавської (28 осіб заарештовано та 17 звільнено) та Чернігівської (відповідно — 6 та 10). Найменше постраждало вчительство Правобережжя, де в Київській губернії було 4 заарештованих та 6 звільнених, у

Волинській — 1 заарештований, а в Подільській — 3 звільнених [3, с. 95]. Кількість звільнених та заарештованих могла бути й більшою, проте адміністрація не завжди вдавалася до радикальних заходів. Так, у Браїлові Вінницького повіту Подільської губернії за влаштування зборів членам місцевого осередку ВСВДНО було винесено догану, а в с. Чернятин Літинського повіту тієї ж губернії щодо активіста Союзу Корицького місцева влада обмежилися лише погрозою переведення на інше місце [10, с. 27].

Окремим учительським союзам удалося пережити період репресій кінця 1905 р., однак це негативно позначилося на їх діяльності. Зокрема, Одеському відділенню Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти, що активно функціонувало в листопаді-грудні 1905 р., на початку 1906 р. довелося тимчасово припинити свою діяльність [17, с. 2].

Таким чином, у програмних положеннях Усеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти містилося поєднання професійних та політичних вимог і теза про те, що лише належний суспільно-політичний лад зможе забезпечити їх виконання. У 1905 р. осередки ВСВДНО, зважаючи на революційну ситуацію, діяли переважно відкрито. Подекуди для поширення ідей Союзу використовувалися легальні товариства (педагогічне товариство взаємної допомоги, історико-філологічне товариство). Важливу роль відігравали також учительські з'їзди, котрі конкретизували вимоги центральних установ учительської спілки, приймали або відхиляли політичну складову програми. Основними репресивними заходами уряду проти активістів Учительського союзу наприкінці 1905 — на поч. 1906 рр. були звільнення й арешти, а найбільшою кількістю постраждалих від переслідувань її членів була в Катеринославській губернії.

Перспективами подальших досліджень є вивчення питання діяльності ВСВДНО в 1906–1908 рр. в Україні, а також інших учительських професійно-політичних союзів та організацій в означений період.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко В. Й. Суспільно-політична діяльність учителів й учнівської молоді України в 1900–першій половині 1907 рр. / В. Й. Борисенко, Г. А. Непорожня. — К. : Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. — 149 с.
2. Магась В. О. Народні вчителі України в організаціях Всеросійського селянського союзу (1905-1907 рр.) / В. О. Магась // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2005. — Т. 15: На пошану професора Л. В. Баженова. — С. 98–103.
3. Отчеты Центрального Бюро и комиссий, бойкотируемые места // Вестник Учителей. — СПб. : Типо-Литография Б.М. Вольфа, 1906. — 7 мая. — № 2. — С. 88–96.

4. Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII–начале XX в. / [Отв. ред. А.С. Туманова]. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. — 887 с.
5. Фареній І. А. Педагогічна інтелігенція в кооперативному русі початку XX ст. / І. А. Фареній // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. — Вінниця, 2004. — Вип.8. — С. 65–68.
6. Череванин Н. Движение интеллигенции / Н. Череванин // Общественное движение в России в начале XX-го века: в 3-х т. / под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. — СПб., 1910. — Т. 2, Ч. 2. — С. 146–201.
7. Державний архів Харківської області. — Ф. 3. — Спр. 1254. — 53 арк.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 274. — Оп.1. — Спр. 1517. — 40 арк.
9. ЦДІАК України. — Ф. 276. — Оп.1. — Спр. 62. — 35 арк.
10. ЦДІАК України. — Ф. 301. — Оп.1. — Спр. 2727. — 37 арк.
11. ЦДІАК України. — Ф. 301. — Оп.1. — Спр. 2728. — 12 арк.
12. ЦДІАК України. — Ф. 301. — Оп.1. — Спр. 2729. — 24 арк.
13. ЦДІАК України. — Ф. 313. — Оп.2. — Спр. 1178. — 7 арк.
14. ЦДІАК України. — Ф. 336. — Оп.1. — Спр. 3475. — 126 арк.
15. ЦДІАК України. — Ф. 336. — Оп.1. — Спр. 3728. — 189 арк.
16. ЦДІАК України. — Ф. 385. — Оп.1. — Спр. 2357. — 216 арк.
17. ЦДІАК України. — Ф. 419. — Оп.1. — Спр. 5470. — 32 арк.
18. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 855. — Спр. 138. — 11 арк.
19. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп.856. — Спр. 87. — 57 арк.
20. ЦДІАК України. — Ф. 705. — Оп.1. — Спр. 290. — 65 арк.
21. ЦДІАК України. — Ф. 707. — Оп. 227. — Спр. 47. — 172 арк.
22. ЦДІАК України. — Ф. 707. — Оп. 227. — Спр. 66. — 172 арк.
23. ЦДІАК України. — Ф. 838. — Оп.5. — Спр. 112. — 1 арк.
24. ЦДІАК України. — Ф. 838. — Оп.5. — Спр. 113. — 1 арк.
25. ЦДІАК України. — Ф. 1439. — Оп.1. — Спр. 557. — 493 арк.
26. ЦДІАК України. — Ф. 1596. — Оп.1. — Спр. 56. — 398 арк.
27. ЦДІАК України. — Ф. 2017. — Оп.1. — Спр. 410. — 5 арк.
28. ЦДІАК України. — Ф. 2017. — Оп.1. — Спр. 411. — 3 арк.

Надійшла до редколегії 21.11.2013 р.